

Κωνσταντίνος Παπαθανασόπουλος

Ιστορικός — Πάντειο Παν/μιο

«ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΟΘΩΝ: ΤΟΜΗ Ή ΣΥΝΕΧΕΙΑ;»

Σκέψεις και ερωτήματα

για την περιοδολόγηση και τη μεθοδολογία της έρευνας*

Η επανάληψη της μεθοδολογικής αρχής, σύμφωνα με την οποία η εννοιολόγηση στην ιστορία αποτελεί έργο του ιστορικού, μπορεί να φαίνεται σήμερα κοινότυπη ή περιττή σε όποιον εμπλέκεται στη διαδικασία δια της οποίας παράγεται το ιστορικό έργο. Είναι όμως απαραίτητη, όταν οι συνέπειες της εμπειριοκρατικής αντίληψης, που για χρόνια διέτρεχε τη συμβατική ιστοριογραφία, δεν έχουν γίνει πλήρως αντιληπτές.

Αυτό συμβαίνει, κατά τη γνώμη μου, στην περίπτωση της ελληνικής ιστορίας, ιδιαίτερα μάλιστα σε ό,τι αφορά στα μετά την Επανάσταση και την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους. Οι εσωτερικές κατατμήσεις της μετεπαναστατικής εποχής («καποδιστριακή περίοδος», «οθωνική περίοδος») έχουν καθιερωθεί σαν φυσικές και αυτονόητες και έχουν, κατ' επέκταση, επηρεάσει τον τρόπο με τον οποίο προσεγγίζουμε το πραγματολογικό υλικό και το χαρακτήρα των μελετών που εκπονούμε. Οι διαιρέσεις όμως αυτές δεν είναι απαλλαγμένες από συγκεκριμένο φορτισμό, αφού «Καποδίστριας και Όθων» σημαίνει κατ' ουσίαν «Καποδίστριας versus Όθων». Από την άλλη μεριά, το γεγονός ότι η τομή αυτή έχει κατισχύσει στην αντίληψή μας δε σημαίνει πως παρέχεται απευθείας από το ίδιο το πραγματολογικό υλικό: η αίσθηση της ασυνέχειας μπορεί να φαίνεται φυσική, αλλά δεν παύει να είναι κι αυτή προϊόν των ιστορικών, ακόμη κι όταν αυτοί δεν έχουν επίγνωση της αναπόφευκτης εννοιολογικής τους επέμβασης ή δεν την ομολογούν.

Στην περίπτωση που εξετάζουμε οι συμβατικές διακρίσεις της πολιτικής ιστορίας έχουν καταστεί τομές καθολικής εμβέλειας και έχουν προβληθεί σε ολόκληρο το φάσμα της περιόδου που ακολουθεί την Επανάσταση,

* Το κείμενο που ακολουθεί βασίζεται σε ιδέες που αναπτύχθηκαν σε παρέμβαση κατά το Συμπόσιο για τον Ι. Καποδίστρια που έγινε το Σεπτέμβριο του 1991 στο Ναύπλιο.

προσδίδοντας συγκεκριμένη σημασία σε οποιαδήποτε απόπειρα ερευνητικής προσέγγισης του υλικού που προέρχεται από το συγκεκριμένο χρόνο. Η διαδοχή του Καποδίστρια από τον Όθωνα θεωρείται διαδοχή καθ' όλα ανόμοιων ιστορικών εποχών — μετάβαση από μια συνολικά ομοιογενή περίοδο σε μιαν άλλη, εξίσου «αυτόνομη» και ριζικά διαφορετική. Τα κριτήρια όμως δια των οποίων συντελείται και υποστηρίζεται μια τέτοια τομή είναι άκρως συμβατικά. Είναι τα μονομερή και, ας μου επιτραπεί, απλοϊκά κριτήρια της πολιτικής ιστορίας, που υιοθετούνται και γενικεύονται άκριτα για να «διακόψουν» το συνεχές του ιστορικού χρόνου και να νοηματοδοτήσουν ανάλογα οποιαδήποτε προσπάθεια ανασύνθεσης και ανάλυσής του.

Ως εδώ κανένα πρόβλημα, θα μπορούσε να πει κανείς. Η συγκεκριμένη περιοδολόγηση είναι πράγματι συμβατική και προϊόν των ιστορικών — πώς θα μπορούσε άλλωστε να γίνει διαφορετικά; Όμως αυτό δεν την καθιστά αυτόχρονα προβληματική. Γιατί δεν μπορεί να παραμείνει και να συνεχίσει να καθοδηγεί τη ματιά μας σε όσα ακολούθησαν την Επανάσταση και την ίδρυση του ελληνικού κράτους; Γιατί πρέπει να αμφισβητηθεί;

Στην ενδεχόμενη αντίρρηση αυτού του τύπου — απόλυτα θεμιτή και σεβαστή — θα είχα να απαντήσω τα εξής: Η αποκάλυψη της συμβατικότητας και της ιστορικότητας μιας τόσο διαδεδομένης αντίληψης για τον τρόπο που προσλαμβάνουμε τον παρελθόντα χρόνο αποτελεί ήδη κάποιο βήμα, το οποίο δεν είχε ως τα τώρα γίνει. Με την έννοια αυτή, εγείρει αυτόματως πρόβλημα διατήρησης της συγκεκριμένης περιοδολόγησης, τη θέτει υπό αμφισβήτηση, την εγκυκαλεί ως προς την ορθότητα και την καταλληλότητά της. Από τη στιγμή που κάτι παύει να θεωρείται αυτονόητο και φυσικό, είναι επόμενο να αναρωτηθούμε κατά πόσο μας είναι απαραίτητο και χρήσιμο.

Ποιοι είναι οι γνώμονες με τους οποίους καλούμεθα να απαντήσουμε σε αυτήν την πρόκληση; Με ποιον τρόπο δηλαδή θα αποφασίσουμε να διατηρήσουμε ή να τροποποιήσουμε ή και να απορρίψουμε τη συγκεκριμένη περιοδολόγηση; Πιστεύω πως, με δεδομένη τη μεθοδολογική συμφωνία γύρω από την ιστορικότητα και το συμβατικό χαρακτήρα κάθε εννοιολόγησης στην ιστορία, τα βασικά κριτήρια δια των οποίων μπορούμε να κρίνουμε την ορθότητα και την καταλληλότητα ενός περιοδολογικού σχήματος είναι δύο: πρώτον, η εσωτερική λογική του άρθρωσης και, δεύτερον, η χρηστικότητα του ως ευρετικού εργαλείου για τη διενέργεια εμπειρικών μελετών.

Με βάση όμως αυτά τα κριτήρια, η «εδραία» αντίληψη περί τομής ανάμεσα στην καποδιστριακή και την οθωνική περίοδο δε φαίνεται και τόσο σταθερή. Οι λόγοι είναι πάλι δύο και στοιχούν προς τα κριτήρια

δια των οποίων καλούμεθα να κρίνουμε τη διατήρησή της. Εν πρώτοις, η άκριτη αποδοχή και η γενικευμένη προβολή μιας τμηματικής, μονομερούς, αποκλειστικά «πολιτικής» διάκρισης περιόδων, γεννά αμφιβολίες ως προς τη λογική αρτιότητά της. Η σημασία της εναλλαγής του Καποδίστρια από τον Όθωνα είναι αναμφίβολα μεγάλη, όμως το εύρος των συνεπειών της απομένει να διερευνηθεί· δεν μπορεί να προϋποτίθεται δίχως σοβαρή αμφισβήτηση. Κατά δεύτερο λόγο, ο κατακερματισμός του παρελθόντος χρόνου δημιουργεί νοητικά σχήματα που δυσχεραίνουν αντί να διευκολύνουν την προσπάθεια της συνολικής σύλληψης και ερμηνείας του. Η ενιαία, ατεμάχιστη ζωή σε όλα τα επίπεδα (οικονομία, θεσμοί, πολιτισμός) κερματίζεται έτσι χάριν της γενίκευσης μιας άκρως συμβατικής, θεματικά, στενής και μεθοδολογικά αμφισβητήσιμης διάκρισης.

Ας δούμε το ζήτημα λίγο πιο προσεκτικά. Σύμφωνα με την παραδεδωμένη αντίληψη, η διαφορά μεταξύ καποδιστριακής και οθωνικής περιόδου είναι καθολική. Έτσι, η αποτυχία στο οργανωτικό πεδίο (και ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά στα οικονομικά) θεωρείται ολοκληρωτική και αναμφισβήτητη για την καποδιστριακή περίοδο, σε αντιδιαστολή με τις προσπάθειες που έγιναν στο ίδιο επίπεδο κατά τη διάρκεια της οθωνικής περιόδου. Είναι όμως αυτός ο ορθός και ενδεδειγμένος τρόπος να συλλάβουμε και να κατανοήσουμε τα πράγματα; Ή μήπως οι ιστοί της συνέχειας είναι στην περίπτωση αυτή ισχυρότεροι από τις τομές της ασυνέχειας;

Η υπόθεση που διατυπώνω συνίσταται στο εξής. Αν ξεφύγουμε από τις απαγορεύσεις και τους περιορισμούς που η εμμονή στην ασυνέχεια επιβάλλει, τότε θα μπορέσουμε να θέσουμε (και ίσως να απαντήσουμε) σημαντικότερα ερωτήματα, που τώρα θεωρούνται αδιανόητα. Θα έχουμε, επί παραδείγματι, τη δυνατότητα να εξετάσουμε κατά πόσον η δημιουργία εθνικής οικονομίας αποτέλεσε σταθερή κρατική μέριμνα καθ' όλη τη διάρκεια και της καποδιστριακής και της οθωνικής περιόδου. Ή να ερευνήσουμε αν η οικονομική ανάπτυξη, όσο κι αν ήταν καθυστερημένη, υπήρχε ως κρατική σύλληψη και επιδίωξη από το τέλος της Επανάστασης και εντεύθεν.

Ανάλογα ερωτήματα, που τώρα αποκλείονται από την οπτική μας, μπορούν να διατυπωθούν σε σχέση με την κρατούσα άποψη για την καποδιστριακή και την οθωνική οικονομική πολιτική — άποψη που παραβλέπει το γεγονός ότι η συγκρότηση εθνικής οικονομίας συνεπάγεται ούτως ή άλλως τη στοιχειώδη διαμόρφωση και εφαρμογή οργανωτικού προγραμματισμού, ιδιαίτερα μάλιστα σε συνθήκες όπως αυτές που συνόδευαν το νέο, περιορισμένο και αδύναμο κράτος. Η προσπάθεια να περισωθούν και να διαφυλαχθούν οι καρποί μιας δίχως άλλο περιορισμένης πολιτικής νίκης έθεταν, αναπόφευκτα, την οποιαδήποτε πολιτική εξουσία κάτω από πολύ συγκεκριμένους καταναγκασμούς, από τους οποίους ήταν αδύνατο να ξεφύ-

γει, όποιος κι αν ήταν ο χαρακτήρας της. Η οργάνωση της οικονομίας ήταν αναπόδραστη επιταγή επιβίωσης για το νέο κράτος. Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο και επί Καποδίστρια και επί Όθωνος σημειώνονται σύντομες προσπάθειες οικονομικού σχεδιασμού. Μόνο που ο σχεδιασμός αυτός αντέβαινε αναπόφευκτα στην παραδοσιακή τάξη πραγμάτων. Έπληττε καίρια εκείνους ακριβώς τους θεσμούς (τις αυτόνομες κοινότητες, τον άτακτο στρατό, την ανεξάρτητη εκκλησία) δια των οποίων είχαν αναδειχθεί τα κυρίαρχα κοινωνικά στρώματα (οι προεστοί, οι οπλαρχηγοί, ο κλήρος) — εξ' ου και η αντίσταση των κοινωνικών αυτών ομάδων σε οποιαδήποτε απόπειρα της πολιτικής εξουσίας να σχεδιάσει, να τυποποιήσει και να οργανώσει. Όμως η επιτυχία ή η αποτυχία της αντίστασης στην μία ή την άλλη περίπτωση δεν αλλάζουν το ενιαίο του οργανωτικού εγχειρήματος — και είναι λάθος των ιστορικών να το καταργούν χάριν της επιπόλαιας εμμονής σε μια περιοριστική περιοδολόγηση.

Όλα αυτά νομίζω πως αποτελούν επαρκείς λόγους για να εξετάσουμε τις δεδομένες προσλήψεις της μετεπαναστατικής εποχής. Το πρόβλημα δεν είναι προφανώς αν ο Όθων αποτελεί, αδιάκριτα και χωρίς διαφοροποίηση, «συνέχεια» του Καποδίστρια. Μια τέτοια σύλληψη θα ήταν εξαιρετικά αφελής και θα υπέκυπτε σε ανάλογη με τον αντίποδά της μονομέρεια. Το πρόβλημα δεν έγκειται στην απλή αντιστροφή των όρων της περιοδολόγησης, αλλά στο κατά πόσο θεωρείται λογικά παραδεκτό και μεθοδολογικά χρήσιμο να υιοθετούμε και να αναπαράγουμε άκριτα καθολικές τομές που εγκλωβίζουν την ιστορική έρευνα δίχως λόγο. Το πρόβλημα στη συγκεκριμένη περίπτωση συμπυκνώνεται στο αν και πώς θα αποφασίσουμε να διατηρήσουμε και να χρησιμοποιούμε όρους που αποτελούν παράγωγα των περιοριστικών αντιλήψεων για την εποχή και που, κατά συνέπεια, φέρουν συγκεκριμένο εννοιολογικό φορτισμό: «βαυαροκρατία», «συνταγματική μοναρχία» και τα σχετικά, πρέπει κατά τη γνώμη μου, να επανεξεταστούν και ως προς το εύρος της σημασίας που έχουν και ως προς τις συνάψεις στις οποίες χρησιμοποιούνται.

Αλλιώς είναι, πιστεύω, αδύνατο να ανασυνθέσουμε το χρόνο που ακολουθεί την ίδρυση του ελληνικού κράτους, ούτως ώστε να αντιληφθούμε τους καταναγκασμούς της μετεπαναστατικής εποχής και να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο τα έλλογα κοινωνικά υποκείμενα τους προσλαμβάνουν, αντιδρούν σε αυτούς και τους αναμορφώνουν. Αλλιώς, είναι αδύνατο να αντιληφθούμε γιατί και πώς ο Όθων «ακολουθεί» τον Καποδίστρια, γιατί και πώς οι συνταγματικοί «διαδέχονται» τους μοναρχικούς, γιατί και πώς οι προοδευτικοί «κερδίζουν» και οι συντηρητικοί «χάνουν», γιατί και πώς οι ριζοσπάστες είναι «πατριώτες» και οι μεταρρυθμιστές «προδότες», γιατί και πώς οι εκσυγχρονιστές «συλλαμβάνουν τα μηνύματα του καιρού

τους» και οι παραδοσιακοί «συλλαμβάνονται στον κήπο του σπιτιού τους». Εν κατακλείδει, το πρόβλημα είναι αν έχουμε την ικανότητα και την τόλμη να αντικρύσουμε με καινούργια ματιά, όσα το ιστορικό γίνεσθαι έχει παράσχει με συνολικό και αδιαίρετο τρόπο και οι ιστορικοί προηγούμενων εποχών διαίρεσαν και μας κληροδότησαν τεμαχισμένα.